

Socijalistički poreci pak na ideologijskoj razini ne trebaju opravdanje jer vlast odgovara isključivo povijesti, a ne i podanicima. U središtu ideologije marksizma-lenjinizma nalazi se komunistička partija koja ima povijesnu misiju izgraditi besklasnu zajednicu. Budući da se partijskom ideologijom ne može osigurati legitimnost, poseže se za autoritetom karizmatiskog vođe, tradicijom i elementima legalne vlasti (primjerice, izbori kao privid demokratskih institucija). Komunistička ideologija pokazala se nesposobnom da osigura podršku podanika, što je dovelo do sloma većine socijalističkih poredaka krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. stoljeća. U zadnjem poglavlju autor se sumarno bavi problemom legitimnosti postsocijalističkih poredaka, analizirajući ga na primjeru Tuđmanova i Miloševićeva režima. Tim se režimima više bavi u svojoj knjizi *Karizma: politička vlast i karizmatičke ličnosti* (2006). Nakon sloma socijalističkih poredaka neki njihovi elementi i dalje egzistiraju u pojedinim zemljama na području bivše Jugoslavije i SSSR-a. Kao ograničavajuće čimbenike uspostave liberalne demokracije autor ističe plemensku (antiindividualističku kulturu), nacionalizam i višestoljetnu tradiciju ekstremne patrijarhalnosti.

Blaževićeva knjiga *Legitimnost političkih poredaka* originalno je i izuzetno vrijedno znanstveno djelo koje nedvojbeno predstavlja doprinos politološkoj i pravnoj znanosti. Napisana je na sustavan i pregledan način, te će zato biti zanimljiva ne samo stručnjacima koji se bave tom problematikom nego i širem krugu čitatelja.

Dana Dobrić

Prikaz

James R. Martel
**Subverting the Leviathan:
 Reading Thomas Hobbes
 as a Radical Democrat**

Columbia University Press, New York,
 2007, 309 str.

Ono što je Machiavelli za pojam vladara to je Hobbes za pojam suverena. Dominantno je shvaćanje u političkoj teoriji da Hobbes predstavlja oca apsolutnog suverena. U tom je smislu *Levijatan* svojevrsna Biblija o genealogiji suverena. Je li to uistinu tako ili je to samo teza onih koji se ne usude čitati dalje od prva dva dijela *Levijatana*, propituje James Martel u knjizi *Subverting the Leviathan*. James Martel profesor je političke teorije u San Franciscu s dvije prethodno objavljene knjige i iskustvom predavanja retorike i političke teorije na najboljim američkim visokoškolskim ustanovama poput kalifornijskog sveučilišta Berkeley te prestižnih koledža Amherst i Wellesley u Massachusettsu. Martel je zanimljiv i vrlo produktivan autor, specijalist za Thomasa Hobbesa i Waltera Benjamina.

Subverting the Leviathan nudi interpretaciju Hobbesovih političkih i religijskih stajališta kroz svojevrsnu teoriju čitanja *Levijatana*, pokazujući kako je moguće dešifrirati Hobbesa na način drugačiji od većine do sada ponuđenih. U šest poglavlja knjige *Subverting the Leviathan* Martel postupno razrađuje teoriju novog načina čitanja Hobbesova *Levijatana*. Njegova je argumentacija ukorijenjena u Hobbesovoj

retorici. Slijedeći Hobbesova pravila retorike i primjenjujući ih na čitanje *Levijatana*, Martel dolazi do novih zaključaka. Po njegovu mišljenju, Hobbes ne zagovara apsolutističko vladanje, a njegova teorija o suverenu zapravo izjedruje teoriju o demokratskom društvu. Odatle i naslov knjige o podrivanju moćnog Levijatana: Martel smatra da je Hobbes svjestan što njegova retorika čini apsolutnom suverenu i tvrdi da pomnim čitanjem postaje jasno da je Hobbesov suveren izvor kaosa, a ne mira i sigurnosti, zato što različitost ideja i ljudi stavlja pod istu kapu jedne vlasti.

Proučavanje Hobbesove retorike zaokupljalo je i druge interpreatore, koji su se često slagali da Hobbesu retorika služi kao oružje za širenje ideja iznesenih u *Levijatanu*. No Martel se protivi takvoj interpretaciji tvrdeći kako je ona u službi običnog čovjeka te da Hobbes suptilno traži od svakoga pojedinca da sam interpretira djelo.

Martel je organizirao argumente u tri velike skupine, sukladno dijelovima Hobbesove predstavničke teorije: retoričku, religijsku i političku. Preplećući te tri vrste argumenata, Martel nas dovodi do zaključka da Hobbesov tekst ne treba čitati kao tekst fokusiran na suverena, nego kao djelo radikalnog demokrata. Taj alternativni, antisuvereni pogled (222) Martel izvodi na sljedeći način. Prvi dio knjige orijentiran je na Hobbesovo viđenje retorike i čitanja, dok u drugom autor nastoji rasvijetliti takozvanu skrivenu poruku Hobbesova *Levijatana*.

U uvodu Martel uspoređuje načine na koje su suvremeni interpretatori razumjeli retoriku u Hobbesovu *Levijatanu* i ranijem Machiavellijevu *Vladaru*. Dok je Machiavellijev rad smatran otvoreno retoričkim i u tom smislu doslovnim, za Hobbesova se *Levijatana* smatralo da skriva nešto “čud-

no” te da sadrži skrivene poruke, što ga je činilo opasnim u očima tadašnjih kritičara koji su ga smatrali radikalnijim nego što se danas doživljava. Nadalje, Martel propituje Hobbesovo shvaćanje odnosa čina čitanja i politike. Prema autoru, Hobbes smatra da “autoritet” teksta ne dolazi izričito od autora, nego od čitateljeve interpretacije. Drugim riječima, Martel se bavi stanjima koja u nama pobuđuje pročitana knjiga, načinom na koji čitatelj doživljava i interpretira pročitano te, konačno, političkim dijelom čitanja, odnosno pitanjem koliko je privatni čin čitanja zapravo privatan u kontrastu spram stvaranja javnog diskursa i akcije. Ta su pitanja, usmjerena prema Hobbesovu *Levijatanu*, kamen temeljac Martelova djela. Martel ističe da nas *Levijatan* uči kako riječi i slike nisu samo stvari koje pasivno primamo, nego su prazne, ispunjene obećanjem (19).

Cilj prvog poglavlja, *Hobbes's Use of Rethoric*, jest razumijevanje prirode retorike te onoga što retorika “čini” tekstu. Hobbesov odnos prema upotrebi retorike Martel smatra ambivalentnim. S jedne strane, Hobbes u *Levijatanu* cijeni koristi od retorike, tvrdeći kako razum i elokventnost (retorika) stoje zajedno te kako je retorika vjerojatno sastavni dio istine. No, s druge strane, Hobbes je zabrinut zbog onoga što retorika može “učiniti” tekstu, pa čak i njegovu *Levijatanu*. Retorika je prihvatljiva sve dok se ne poseže za “ukrašavanjem” teksta, to jest dok se ne upotrebljavaju retoričke geste koje su beskorisne i koje mogu zbunjivati i namjerno navoditi čitatelja na krivi put. Stoga se Hobbesov ambivalentan odnos spram retorike može opisati dvjema riječima od kojih svaka označava jedan pol Hobbesova stava, a to su divljenje (*adornment*) i ukras (*ornament*).

U dijalogu s ključnim suvremenim tumačenjima Hobbesove retorike (Skinner, Prokhorovnik, Johnson) Martel razvija tezu da je *Levijatan* iznimno samorefleksivno djelo koje, daleko od toga da služi isključivo za uvjeravanje, mijenja samu prirodu uvjeravanja. Hobbes se retorikom ne služi radi čistog uljepšavanja argumenata, nego radi preispitivanja danih argumenata, kako bi pokazao da autoritet koji se pripisuje Levijatanu može biti oduzet ili izgubljen.

U sljedećem poglavlju, *Public and Private Reading*, Martel pažnju posvećuje samom činu čitanja koje dijeli na privatno i javno. Važnost privatnog čitanja pokazuje na primjeru Biblije. Prema Martelu, Hobbes nudi čitanje Biblije koje nije opterećeno određivanjem svetosti i istine. S obzirom na to da je Bog dao pojedincu razum, taj se talent mora upotrijebiti u Božje ime kako bi se steklo znanje potrebno da naučimo što nas Biblija podučava. Privatnim čitanjem osoba čita "sebe", ali time čita i o drugima. To privatno čitanje čini političkim aktom. U takvom konceptu čitanja, u kojemu svi mogu sudjelovati i opovrgavati istine, Martel vidi alegoriju čitanja koja za pretpostavku nema suverenov monopol. Upravo suprotno, ta alegorija označava otpor suverenovu autoritetu i prikazuje *Levijatan* kao djelo o neposlušnosti autoritetu i zakonu koju djelo navodno potiče. U istom poglavlju Martel opisuje i dilemu o autoritetu teksta. Autor nije samo onaj koji piše, nego svatko tko je pročitao i pročitano interpretirao na svoj način. Problemom autoriteta Martel se bavi na primjeru Mojsija. Polazeći od Botwiničkove teorije takozvane negativne teologije prema kojoj svetost ne dolazi od toga što je Bog učinio našoj svijesti, nego od toga što smo mi učinili sebi samima u tome trenutku, autor ističe da je Mojsije zapravo bio

"ratificiran" od Izraelaca i prihvaćen. Dakle, Mojsijev je autoritet proistekao iz čina kojim su ljudi ratificirali Mojsija kao proroka, a ne izravno od Boga.

U trećem poglavlju, *A Skeptical Theology?*, Martel je zaokupljen opisivanjem Hobbesove metodologije čitanja Biblije. No ono što čitanje Biblije takvom metodologijom čini osobitim jest da se ono može primijeniti na svim ostalim knjigama, pa tako i na samom *Levijatanu*. Za tu je metodu važno Hobbesovo shvaćanje upotrebe znakova, simbola i jezika koji su kamen temeljac čitanja i interpretacije i preko kojih se stvara politički autoritet. Već spomenuta negativna teologija pronalazi svoj put i u interpretaciji Hobbesa, prema kojoj on smatra da su znakovi "prazni", ali to ne znači da su i bez smisla. Naime, znak se ispunjava čitanjem. Zanimljivo je da se iz takvog poimanja teksta kod Hobbesa odmah javljaju i pitanja njegove religioznosti. Hobbes ne vjeruje u klasičnu idolopokloničku sliku Boga kao sijedog i bradatog čovjeka koji sjedi na oblacima. Naprotiv, za Hobbesa on postaje stvaran time što ljudi pune njegovu praznu figuru smislom. Cilj je ovoga poglavlja objasniti kako retorika znakova utječe na jezik teksta te upozoriti na važnost toga da je čitatelj sposoban shvatiti da znakovi nemaju vrijednost sami po sebi, nego isključivo onu vrijednost koju im mi pridodajemo. Tada smo sposobni živjeti sa znakovima u svijetu, a ne patiti zbog njih. To je temelj demokratskog karaktera Hobbesova shvaćanja čina tumačenja. Naime, u suprotnom slučaju, ne razumijevajući znakove i nemajući mogućnost njihove interpretacije, čovjek pada u ruke onih koji uspješno tvrde da znaju što ti znakovi zapravo znače.

Poglavlje *False Idols and Political Representation* proširuje metodu opisanu u

trećem poglavlju i primjenjuje ju na *Levijatan*. Točnije, Martel se zaustavlja na Hobbesovu prakticiranju pravilnog čitanja i na posebnom obliku pogrešnog čitanja, to jest demonologiji. Oslanjajući se na četvrti dio *Levijatana*, "O kraljevstvu tame", Martel prikazuje Hobbesov negativan stav prema demonologiji (109). Opasnost demonologije može vrebati i kod samog suverena, za kojega nema potvrde da nije demonolog, naglašava Martel. Hoće li se suveren preobraziti u idola, ovisi o našem čitanju suverena koje može imati karakter idolopoklonstva ili građanskog štovanja (*civill worship*). Autor potom uspoređuje političko i religijsko predstavništvo. Smatra da postoji snažna veza između Hobbesove političke i religijske predstavničke teorije koja se očituje u tome što on političku figuru suverena opisuje na način koji je do sada upotrebljavao za religijske figure, opisujući suverena kao praznu figuru.

Predzadnje poglavlje, *The True Covenant*, Martel je predvidio za dvije veće rasprave. U prvom dijelu teoretizira o genezi sporazuma (*covenant*) s naglaskom na razlozima i smislu obećanja koja ljudi daju jedni drugima. Martel ponovno naglašava zamršenu i kompliciranu povezanost političkoga i religijskoga kod Hobbesa. Argumentira kako Bog čini naša obećanja stvarnima te time i sposobnost otpora lošim suverenima. Drugim riječima, sporazum sklopljen među ljudima uvjetovan je onim koji je prethodno sklopljen s Bogom, što ostale sporazum-ugovore čini smislenima, no u slučaju loše interpretacije potencijalno je opasan.

Posljednje, šesto poglavlje, *The Fellowship of the Holy Spirit*, nudi skicu alternativnog pogleda na politiku i autoritet u čijem je temelju teološka dimenzija teksta. Riječi su same po sebi slabe, no držeći monopol

nad njihovim značenjem, suveren može dobiti neizmjerne snagu. Prava retorička moć zapravo je u teološkom predlošku kojim se ovo poglavlje bavi. Ključno pitanje koje se postavlja glasi: kakvu politiku možemo imati bez suverenosti? Odgovor na pitanje zapravo je spajanje argumenata dosadašnjih poglavlja, točnije, ponavljanje Martelove retoričke, religijske i političke teorije. Martelov argument da Hobbesov *Levijatan* ne prisiljava na izbor između kaosa i suverenosti ponovno dolazi u prvi plan jer on zaključuje kako individualna interpretacija zapravo ne izaziva suverenu moć, već joj je svojevrsna zamjena i mogući alternativni politički sustav. Dva modela čitanja, javni i privatni, zapravo su primjeri dvaju političkih sustava: u jednom se "istina" sastoji od onoga što suveren odredi, a u drugome od skupa različitih interpretacija i ideja ljudi. Kaos nastaje onda kada svatko misli da je samo njegovo čitanje istinito. Opasnost se dakle ne krije u demokratskom čitanju, te je nužno sačuvati alternativnu publiku i individualnu interpretaciju umjesto prihvatanja lažne suverenosti i vlasti.

U zaključku nazvanom *Politics Without Sovereignty* Martel nastupa potpuno otvoreno i jasno sa svojim najhrabrijim argumentom da je *Levijatan* zapravo antisuvereno djelo jer implicitno sadrži priču o društvu kojemu suveren nije nužan. Hobbesov pristup interpretaciji naziva anarhističkim, ističući da Hobbes ne smatra da je suverenost *conditio sine qua non* politike. Pitanje koje se krije kod Hobbesa nije vezano uz probleme apsolutne suverenosti, nego je to pitanje moramo li uopće izabrati suverenost? (231). Martel smatra da je Hobbesov odgovor zapravo negativan! Ako imamo na umu zapovijed da sami čitamo i interpretiramo, a što podrazumijeva različiti

tosti, autor smatra da je jednostavno vidjeti kako se problem suverene vlasti sastoji u tome da ona nikada neće moći služiti ljudima u svim njihovim različitostima, nego će različitosti zamijeniti jednom voljom. Hobbes nas informira da smo mi vlasnici i interpretatori onoga što čujemo, vidimo i čitamo, te je sukladno tome suveren snažan samo onoliko koliko mu se to dopusti.

Martelovo nadasve provokativno tumačenje Hobbesova *Levijatana* može se preporučiti kao literatura koja popularizira suvremeno čitanje Hobbesa. To je štivo koje je prije svega namijenjeno onima koji su već upoznati ne samo s Hobbesovim izvornim tekstom nego i sa sekundarnom literaturom o njemu. No za knjigom bi trebali posegnuti i oni kojima se poticajnom čini ideja razvijanja radikalno demokratske teorije osebujnom interpretacijom Hobbesove političke teorije.

Nina Juretić

Prikaz

Zrinjka Peruško, Tena Perišin,
Martina Topić, Gordana Vilović
i Nada Zgrabljic Rotar
**Hrvatski medijski sustav prema
UNESCO-ovim indikatorima
medijskog razvoja**

Fakultet političkih znanosti Sveučilišta
u Zagrebu, Zagreb, 2011, 191 str.

Posljednji su (i tada prvi) put demokratska i tržišna obilježja hrvatskoga medijskog sustava temeljito analizirana 1999. (Peruško

Čulek: *Nova medijska agenda: za europsku medijsku politiku u Hrvatskoj*), a desetak godine kasnije tu prazninu (konačno) popunjava knjiga *Hrvatski medijski sustav prema UNESCO-ovim indikatorima medijskog razvoja* autorica Zrinjke Peruško, Tena Perišin, Martine Topić, Gordane Vilović i Nade Zgrabljic Rotar. Knjiga je objavljena u izdanju Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu i biblioteke Politička misao, a recenzirali su je prof. dr. Vjeran Katunarić i prof. dr. sc. Nenad Prelog.

Hrvatski medijski sustav predstavlja rezultate istraživanja koje je 2008. i 2009. godine proveo Centar za istraživanje medija i komunikaciju (CIM) Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu (jedinoga domaćeg sveučilišnog znanstvenoistraživačkog centra koji od osnutka 2007. već ima status referentnoga) u sklopu projekta *Monitoring medijskog razvoja u Hrvatskoj – primjena UNESCO-ovih indikatora medijskog razvoja*, pod vodstvom prof. dr. sc. Zrinjke Peruško, a uz potporu Hrvatskog povjerenstva za UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) te u suradnji s Communication Development Division UNESCO-a.

Prema riječima predstojnice CIM-a Zrinjke Peruško, hrvatski projekt opisan u knjizi *Hrvatski medijski sustav* bio je među prvim nezavisnim svjetskim primjenama UNESCO-ovih indikatora medijskog razvoja koji su 2008. usvojeni u sklopu posebnoga Međunarodnoga programa za razvoj komunikacija (IPDC). Spomenuti indikatori služe kao metodološki predložak te obuhvaćaju pet kategorija koje čine svaki medijski sustav, a to su (1) regulatorni sustav koji osigurava slobodu izražavanja, pluralizam i raznolikost medija (što su temeljni kriteriji za pozitivnu evaluaciju